

Romano džaniben

časopis romistických studií | 24. ročník | 1/2017

Obsah

Pavel Kubaník	
Pohledy na výchovu a dětství v romských rodinách.	5
(Úvod k tematickému dvojčíslu <i>Romano džaniben</i>)	

RECENZOVANÁ ČÁST

Dana Bittnerová, Markéta Levínská, David Doubek	
Zápas o šťastné dětství	15
Gabriela Caltová Hepnarová	
Mnohoproblémové romské rodiny a jejich ochrana dětí před riziky	47

RECENZNÍ ČLÁNEK

Tomáš Kobes	
O lovcích a sběračích sociálních struktur a dominantních diskurzů	81

NERECENZOVANÁ ČÁST

Vzpomínky na dětství	101
Iveta Kokyová a Lada Víková	
Dvacet let soutěže <i>Romano suno</i> (Romský sen)	121
Eva Danišová	
Miro čhavorikano dživipen / Moje dětství	150
RECENZE ANOTACE	155

Ivana Šusterová

Život olašských žien

Bratislava: VEDA, 2015, 168 s., ISBN 978-80-224-1490-6

Monografie Ivany Šusterové, doktorandky na Ústavu Etnológie SAV v Bratislavě, je zaměřená na subetnickou skupinu olašských Romů, konkrétně na téma pozice žen v rámci této skupiny. Autorka vychází z vlastního výzkumu mezi olašskými Romy žijícími v Nitře, který započala během svého studia na univerzitě ve stejném městě. Několikaletý výzkum vedl k napsání bakalářské práce na téma předmanželského života u nitranských olašských Romů (Michalcová 2012) a posléze také k diplomové práci s názvem „K problematike postavenia žien v spoločenstve olašských Rómov v súčasnosti“ (Šusterová 2014c). Bakalářská a zejména diplomová práce se staly podkladem také pro recenzovanou monografii *Život olašských žien*. Šusterová v ní kromě toho vycházela ještě ze svých dalších článků (Šusterová 2014a, 2014b), data ze stejného výzkumu pak Šusterová zužitkovala i v dalších svých souběžně vznikajících publikacích (např. Šusterová 2014d nebo Rác, Šusterová 2014).

Autorčino zaměření na komunitu olašských Romů a zároveň na postavení olašských (resp. romských) žen je jednoznačným přínosem recenzované publikace. V obou případech jde totiž o témata v (česko)slovenském akademickém prostředí dosud spíše opomíjená. *Život olašských žien* zároveň představuje jednu z dosud nejrozsáhlejších monografií věnovaných dané subetnické skupině. Autorka se rozhodla přiblížit čtenářům život ženy v olašské komunitě v Nitře lineárně: od dětství do dospělosti. V úvodních kapitolách čtenářům představuje použitou metodologii a následně historický, kulturní a socio-ekonomický kontext života olašských Romů obecně i v dané lokalitě. Následně postupně popisuje dětství olašských děvčat a jejich výchovu, sňatek a postavení romské nevěsty v nové rodině a roli ženy a matky. V závěrečných kapitolách lineární princip opouští a text strukturuje tematicky. Postupně se věnuje obrazu „správné“ romské ženy, genderové (ne)rovnosti, povinnostem olašských žen, nevěře žen a romským soudům. Autorce se podařilo během dlouhodobého výzkumu v jedné lokalitě nashromáždit cenný etnografický materiál odhalující nové poznatky o životě místní olašské komunity. Například kapitola „Dievča na výdaj (šej)“ obsahuje řadu etnografických dat k málo známému tématu ceny za nevěstu, kapitola věnovaná romským soudům zase přináší konkrétní výpovědi účastníků *krísi*, které zachycují zkušenosti s touto institucí. Celkově vnímáme citované výpovědi nitranských Romů jako cenný materiál a největší přínos publikace. Ta má navíc, stejně jako samotný Šusterové výzkum, i svůj symbolický význam v narušení částečně přetrvávajících představ o uzavřenosti olašských komunit před výzkumníky a výzkumnice.

Slibně zvolenému tématu výzkumu, stejně jako samotným sesbíraným datům se však z našeho pohledu dostalo v několika ohledech problematického zpracování. V předkládané recenzi se pokusíme poukázat na problematičnost autorčina pojetí metodologie, práce s prameny i interpretace dat. Rozhodli jsme se využít prostor pro recenzi k podrobnějšímu kritickému rozboru, a to i s vědomím, že sledovaná publikace vychází především z autorčiny diplomové práce. Vedly nás k tomu dva důvody. Jednak byl text publikován jako recenzovaná monografie v nakladatelství Slovenské akademie věd (VEDA) a je na něj tak možné vztáhnout vyšší nároky než na diplomovou práci. Především se ale domníváme, že předkládané argumenty mají svou relevanci pro širší (nejen) romistický výzkum.

Šusterová sice deklaruje jako cíl své práce „přiblížit a analyzovať postavenie žien v spoločensťve olašských Rómov v súčasnosti“ (s. 11), ve skutečnosti však, jak si dále ukážeme, zůstává spíše u zobrazení ideální kultury skrze hlouběji neproblematizované výpovědi romských participantů výzkumu. Data z vlastního výzkumu pak kombinuje s literaturou různého stáří, různé míry odbornosti a různé míry relevance ve vztahu ke sledované subetnické skupině Romů. Výsledkem je soubor tvrzení, které mají přinést „trochu porozumenia a pravdy o živote olašských Rómov“ (s. 146). V tomto pozitivistickém pojetí „hledání pravdy“ se navíc Šusterová nespokojila s výpovědí o životě sledované komunity, ale, jak si ukážeme dále, snažila se o vytvoření obecně platného obrazu kultury olašských Romů. Úvodem je třeba předznamenanat, že představení obrazu ideální kultury je v zásadě možné. Bylo by ovšem nutné takové směřování práce i z něj vyplývající omezení reflektovat a současně pak tedy zohlednit deklarativní rovinu sesbíraných výpovědí a jasně vymezit, o kom a o čem (ne) mohou sesbíraná data vypovídat. To však autorka nečiní. S vědomím těchto omezení je pak nutné celou knihu číst.

Metodologie

Autorka uvádí, že její výzkum „mal kvalitatívny charakter“ za účelem „získaní hĺbkového popisu prípadov“. Výhoda kvalitativních metod oproti kvantitativním obecně spočívá v tom, že dávají prostor spíše problematizaci, nikoliv kvantifikaci sledovaných jevů. Případové studie pak nepřinášejí reprezentativní a zevšeobecnitelná data, ale poukazují na mezní příklady, narušují homogenní obraz implikovaný metodami kvantifikovatelnými. V tomto ohledu autorka potenciál případové studie nevytěžila. Ke sběru dat využívala metod polostrukturovaných a neformálních rozhovorů, které doplnila metodou zúčastněného pozorování. Tu však využívala jen velmi okrajově, a to s cílem „overiť pravdivosť niektorých získaných informácií“ (s. 19). V tomto ohledu však autorka nereflextuje vlastní (ne)kompetenci v příslušném dialektu romštiny a pouze konstatuje, že „[n]apriek tomu, že medzi sebou rozprávajú olašským dialektom rómčiny, rozhovory boli vedené v slovenskom jazyku“. Naznačená a nereflextovaná neznalost nebo jen limitovaná znalost relevantního jazyka (je na čtenáři, aby si o míře jazykových kompetencí vytvořil představu) je zásadním nedostatkem aplikované metody zúčastněného pozorování i celého výzkumu a jen podtrhuje ulpívání na deklarativní rovině získaných dat.

V kapitole věnované etice výzkumu autorka zase zcela opomíjí důležité etické téma anonymizace lokality. Na jednom místě sice uvádí, že s ohledem na soukromí participantů uvádí pouze pohlaví a věk v době výpovědi (s. 24), současně ale bez jakékoli reflexe uvádí plný název lokality a ulice, příjmení, která se vyskytují v rámci komunity, celá jména a data narození předků participantů výzkumu i fotografie konkrétních lidí. Ve vztahu k reflexi výzkumu pak autorka slibně rozvíjí otázky, které se dotýkají mocenské asymetrie vztahu výzkumnice s participanty výzkumu. Bez náznaku odpovědí však takové otázky vyznívají naprázdno. Namísto

sebereflexe, která upřednostňuje výzkumníka a jeho pocity, je v podobných výzkumech i v samotných textech na místě spíše *reflexivita* (Stöckelová, Abu Ghosh 2013: 20), která prezentuje úvahy o vlastní pozici, metodologická omezení i celý kontext výzkumu ve vztahu k sesbíraným a předkládaným datům i jejich interpretaci. Právě taková reflexivita ve sledovaném textu citelně chybí.

Chvályhodným momentem je naopak fakt, že se Šusterová snažila získat od participantů výzkumu zpětnou vazbu: dávala Romům přečíst texty, které o nich napsala. Tento akt je důležitým impulsem k diskusi o etice výzkumu a nerovných mocenských pozicích výzkumníka a participantů výzkumu. Tématu zpětné vazby se antropologická literatura věnuje (např. Ellis 2007), avšak zpětná vazba by neměla sloužit jako „vhodný verifikačný činitel“ (s. 23), jak se autorka domnívá. Pokud takto využitá zpětná vazba něco verifikuje, tak pouze to, zda-li o participantech výzkumu autorka napsala, co samotní participanté chtěli, aby o nich napsáno bylo. Tím na jedné straně stvrzuje výše zmíněné nereflektované ulpění na deklarativní rovině výpovědi, současně pak opomíjí vnitřní diferenciaci samotné komunity, v rámci které mohou být zájmy vlastní sebezprezentace odlišné.

Problematickým rysem sledované monografie je i celková práce s literaturou. V kapitole „Stav riešenia problematiky v odbornej literature“ autorka pouze vyjmenovává literaturu, kterou ale dále nepředstavuje, ani nereflektuje její různý charakter. Na stejné úrovni se tak ocitají například odborné publikace vedle popularizační knihy *Amaro trajo* (Stojka, Pivoň 2003). V rámci *gender studies*, které jsou obecně ve slovenském kontextu zavedeny pod termínem „rodová štúdia“, se autorka omezuje na tvrzení, že tato „oblast skúmania“ pomalu proniká i do československého kontextu a spojuje v sobě vícero různých disciplín. Krátký výčet publikací však postrádá další komentář, představení jmenované literatury či její relevanci ve vztahu k výzkumnému tématu. V přehledu zásadně chybí etnografie Palomy Gay Y Blasco, tedy autorky, která se systematicky genderu u Romů věnovala a sledovala ho na základě vlastního dlouhodobého terénního výzkumu (Gay Y Blasco 1999). Existuje ale i mnoho další literatury, která by Šusterové mohla poskytnout teoretické ukotvení (k přehledu kritické reflexe antropologického studia genderu např. Hasmanová Marhánková 2013; dále přehledově např. Storchová 2014). Obdobně také nepracuje s literaturou, která by jí pomohla zakotvit teoretické pojetí etnických skupin a jejich hranic. Tento aspekt je přitom, jak ukážeme níže, v jejím textu značně problematický.

Jak již bylo uvedeno, pozitivem knihy je, že autorka využívá přímé citace participantů, a zvyšuje tak hodnotu knihy jako materiálové studie. Samotná technická práce s citacemi je však opět problematická. Šusterová zanechává citace participantů tak, jak jsou, bez dalších komentářů nebo analýzy, a to navzdory tomu, že v cílech práce analýzu slibuje. Podobné ilustrativnější citování je podle našeho názoru v publikaci věnované širší veřejnosti v zásadě možné a může sloužit ke zpestření odborného textu. Problémem ovšem je, když jsou takové výpovědi zasazené do textu nezřetelně strukturovaného, ve kterém se nepřehledně střídají výpovědi olašských Romů ve sledované lokalitě s daty vztahujícími se k olašským Romům v jiných lokalitách (resp. zemích), k neolašským romským skupinám na Slovensku, v některých pasážích pak i dokonce s daty k neromským ženám na Slovensku. Ve výsledku tak místy není poznat, koho se jednotlivá tvrzení týkají. K nejasnému vyznění celého textu přispívá i to, že i z používané literatury autorka cituje často i delší pasáže, a to bez následných komentářů, které by alespoň osvětlily relevanci citací ve vztahu k celému textu nebo sledovanému dílčímu tématu. K nešťastné práci s citacemi patří i to, že v knize autorka doslovně využívá celé pasáže ze svých jiných publikací, a to bez vzájemného odkazu v jednom či druhém textu (srov. Šusterová 2014a s kap. 4.2 *Dievča na vydaj [šej]*; Šusterová 2014b s kap. 1. *Metodika*, nebo Šusterová 2014d str. 73–76 se str. 47, 100 a 129–130 této publikace).

Homogenní kultura?

Šusterová ve svém textu poukazuje na to, že nelze zaměňovat olašské Romy a Romy slovenské (tzv. Rumungrí). Upozorňuje na to také v kapitole věnované práci s literaturou. Jak již bylo naznačeno, v dalším textu ovšem většinou už informace získané k různým skupinám Romů neodděluje, ani na tuto heterogenitu neupozorňuje, a čtenář si tak musí sám dohledat, jaké skupině Romů (případně Neromů) se citovaný autor / citovaná autorka věnuje. Podobně nekriticky přechází také dataci jednotlivých zdrojů. Absence kritického přístupu k výpovědní hodnotě užívaných dat pak naznačuje autorčinu představu o jakési homogenní kultuře olašských Romů, jejíž obsah pak doplňuje na základě vlastních dat z nitranské komunity poznatky jiných autorů a výpovědi olašských Romů Petera Stojky (zaznamenané zejména v knize *Amaro trajo*) a Margity Wagner. Jinými slovy: namísto kritické práce s literaturou, ze které by mohla čerpat i použité teoretické koncepty, tak tyto zdroje staví na rovinu stejné relevance k uvedenému tématu. To jednak znepřehledňuje celý text, jednak implikuje jednotnou kulturu olašských Romů, která se v Šusterové podání jen v některých komunitách zachovává a jinde vytrácí v čase.

Ke statickému pojetí kultury přispívá rovněž použitý jazyk – vedle pozitivistických výrazů jako „pravda“ a „fakta“ autorka používá esencializující přítomný čas. V antropologické literatuře přitom převládá tendence zohledňovat temporalitu výzkumu a psát o sledovaných fenoménech v čase minulém. Takovou strategií se dá šikovně upozornit na to, že to, o čem píšeme, nemá všeobecnou esenciální platnost, ale pouze zachycuje subjektivní sociální realitu v době výzkumu (viz např. Fabian 1983; Stöckelová, Abu Ghosh 2013: 16–19).

Šusterová v práci hojně operuje s konceptem „romství“, který je v jejím pojetí obsahem skupinové identity olašských Romů, a jako zděděný kulturní obsah dává vzniknout etnickým hranicím. Vztah skupinových hranic a kulturních obsahů je ale jiný – odkážeme-li na klasický text F. Bartha (1969): etnické hranice nevznikají na základě esenciálně odlišných kulturních obsahů, ale naopak – odlišné kulturní významy jsou vyjednávány právě na skupinových hranicích. V tomto ohledu text působí, jakoby sledovaná komunita nitranských Romů byla kulturním izolátem bez širšího politického a socio-ekonomického kontextu. Obdobně se nedozvídáme nic o vztazích nejen s neromským okolím, ale i s jinými romskými skupinami (výjimkou je snad pasáž o institucionalizovaném vzdělávání, ve které je zmínka o interetnickém kontaktu). Stejně tak chybí bližší data o socio-ekonomické stratifikaci sledované komunity, jejím vnitřním členění, přibuzenství atp. Při charakteristice komunity se autorka uchyluje opět spíše ke generalizujícím tvrzením. Dochází tak k tomu, že na jedné straně své poznatky z výzkumu partikulární komunity v Nitře přenáší na kulturu olašských Romů obecně (pouze s tím rozdílem, že v některých komunitách se tato kultura nezachovala), na druhé straně obecné předpoklady o Romech nekriticky aplikuje na sledovanou komunitu. Například to, že participanti výzkumu zrušili domluvené setkání k rozhovoru, vysvětluje podle Šusterové „iné vnímanie času u rómskej populácie“ (s. 28).

Gender a nerovnost

Obecně problematický přístup lze ilustrovat na kapitole „(Nerovnoprávné) postavenie žien a mužov“, kde se autorka snaží vypořádat s genderovou nerovností v rámci sledované komunity (resp. kultury olašských Romů). Této poměrně komplexní otázce věnuje pouhé tři strany, na kterých sice přiznává zakořeněnou nerovnoprávnost, ovšem následně ji legitimizuje s odkazem na kulturně specifický kontext. Na nebezpečí užívání argumentu kulturního relativismu pro legitimizaci genderové nerovnosti již bylo v odborné literatuře upozorněno (např. Abu Lughod 2013; Oprea 2004), autorčin typ argumentace navíc ukazuje na problém celého textu: genderovou nerovnost Šusterová ospravedlňuje na základě tvrzení ženy, která uvedla, že jí nerovné nastavení „vyhovuje“, a na stvrzení pak autorka cituje olašského Roma Petera Stojku, který

píše, že „[k]eby panovala v rómskom spoločenstve ‚rovnoprávnosť‘, bolo by rómstvo obrátené hore nohami“ (s. 117). Při práci s výpověďmi by měla autorka vzít v úvahu kontext mocenských pozic i celé komunikační situace (kdo ke komu, za jakých okolností, v jakém jazyce a s jakým cílem výpovědi směřuje). Mohla by se tak dostat za deklarativní rovinu výpovědí, která dovoluje pouze popsat konstrukt ideální kultury (ke vztahu postojů a jednání viz např. Jerolmack, Khan 2014). V takto zobrazené kultuře pak ale nezůstává místo na aktérství jednotlivců. Olašské ženě je tak v celé knize přisouzena výrazně pasivní úloha, přitom zrovna samotná hojně citovaná Margita Wagner (jejíž zařazení do výzkumného vzorku nitranských Romů je více než problematické), je důkazem, že žena může mít i úlohu výrazně aktivní.

Závěr

Přes výše uvedené kritické poznámky chceme znovu vyzdvihnout, že Šusterová poskytla cenný vhled do konkrétní komunity olašských Romů. V tomto ohledu je nutné ocenit i její osobní nasazení ve výzkumu, které je z textu patrné. Data, která v knize předložila odborné veřejnosti, jsou pak cenná v zobrazení ideální kultury olašských Romů skrze výpovědi Romů z Nitry a jako taková mohou sloužit pro další kritickou komparaci s výpověďmi olašských Romů z jiných míst. Pokud vytýkáme Šusterové představu o statické homogenní kultuře olašských Romů, stojí za povšimnutí, že takto vyobrazují ve svých výpovědích olašskou kulturu samotní Romové. To nám ale může spíše než o sdílení „tradiční kultury“ napříč olašskými skupinami napovědět něco o významu takto definované skupinové identity pro olašské Romy v Nitře. Reflexivita výzkumu, kritický přístup k datům a zahrnutí širšího socio-ekonomického, politického i historického kontextu by nám tak měly umožnit sledovat specifika lokálních podmínek, což ovšem neznamená omezení jednotou místa, kultury a identity. Zohlednění širšího politického kontextu, ale i kategorií skupinových identit a kulturních obsahů, které překračují místní hranice, je naopak žádoucí.

Jan Ort¹

Markéta Hajska²

Bibliografie

- Abu-Lughod, L. 2013. *Do Muslim women need saving?* Cambridge: Harvard University Press.
- Barth, F. 1969. Introduction. In: Barth, F. (ed.). *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Prospect Heights, IL: Waveland Press, 9–38.
- Ellis, C. 2007. Telling Secrets, Revealing Lives: Relational Ethics in Research with Intimate Others. *Qualitative Inquiry*, 13(1), 3–29.
- Fabian, J. 1983. *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Gay Y Blasco, P. 1999. *Gypsies in Madrid: sex, gender and the performances of identity*. New York, NY: Berg.
- Hasmanová Marhánková, J. 2013. (Ne)jistá spojení kulturní antropologie a feministického myšlení. *Český lid*, 100 (2), 205–221.

1 Mgr. Jan Ort je absolventem romistiky na FF UK a studentem antropologie na FHS UK.
E-mail: honza.ort@gmail.com

2 Mgr. Markéta Hajska působí na Semináři romistiky KSES FFUK, je doktorandkou na Ústavu etnologie FF UK. E-mail: marketa.hajska@ff.cuni.cz

- Jerolmack, C., Khan, S. 2014. Talk Is Cheap: Ethnography and the Attitudinal Fallacy. *Sociological Methods & Research*, 1–32.
- Michalcová, I. 2012. *K problematike súčasných podôb predmanželského života v spoločensťve Rómov (na príklade Rómov žijúcich v Nitre na Kalvárii)*. Bakalárska práca. Nitra: Filozofická Fakulta UKF, Katedra etnológie a folkloristiky.
- Oprea, A. 2004. Re-envisioning Social Justice from Ground Up: Including the Experiences of Romani Women. *Essex Human Rights Review*, 1 (1), 29–39.
- Stojka, P. – Pivoň, R. 2003. *Náš život – Amáro Trajo*. Bratislava: SD studio.
- Šusterová, I. 2014a. Špecifika výskumu Rómov s akcentom na subetnickú skupinu olašských Rómov. *Speculum*, 6 (1), 32–45.
- Šusterová, I. 2014b. Výber partnera v spoločensťve olašských Rómov (na príklade Rómov žijúcich v Nitre na Kalvárii). *Romano džaniben*, 21 (1), 75–89.
- Šusterová, I. 2014c. *K problematike postavenia žien v spoločensťve olašských Rómov v súčasnosti*. Diplomová práca. Nitra: Filozofická Fakulta UKF, Katedra etnológie a folkloristiky.
- Šusterová, I. 2014d. Olašskí Rómovia – základná charakteristika subetnickej skupiny, In: *Odlíšnosti by nás mali spájať – nie rozdeľovať!* Nitra: OZ „Sponka“, 67–83.
- Rác, I., Šusterová, I. 2014. Postavenie rómskych žien v rodinách a spoločnosti – (ne)žiaduci sociálnopatologický jav. *Sociálna prevencia – informačno-vzdelávací bulletin* 2, s. 17–18.
- Stöckelová, T., Abu Ghosh, Y. 2013. Úvahy o etnografii: od dogmatu k heterodoxii. In: Stöckelová, T., Abu Ghosh, Y. (eds.). *Etnografie: Improvizace v teorii a terénnej praxi*. Praha: SLON, 7–35.
- Storchová, L. 2014. Gender. In: Storchová, L. a kol. *Koncepty a dějiny: Proměny v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 194–204.